

J. ÚJVÁRY Zsuzsanna

A virágos magyar reneszánsz A díszmagyar eredete és az úrihímezés

A mohácsi csatában vesztes, egykori közép-európai nagyhatalmi státusú Magyar Királyság ugyan három részre szakadt, ám gazdasági, társadalmi és kulturális szétesése mégsem következett be; 1526 után is virágzott a reneszánsz kultúra. Az Oszmán Birodalommal történő kényszerű együttélés során érték a magyarságot oszmán-török hatások, használati tárgyakat vettek át, de azokat „megmagyarosították”. Ekkor alakult ki a férfi- és a női díszmagyar, amelynek viselése a reformkorban politikai program lesz. A ruhákat, a házőltözetet és egyéb tárgyakat az európai és a magyar reneszánsz, valamint a török hímezés motívumaiból kialakult sajátos magyar úrihímezéssel díszítették.

*

Amikor a mohácsi csatában (1526) a Magyar Királyságot a nálánál területileg ötször nagyobb, és anyagi-emberi erőforrások tekintetében öt többszörösen fölülmúló Oszmán Birodalom legyőzte, az ország mögött már mintegy 150 éves folytonos küzdelem állt. A meggyengült és kivérzett egykori közép-európai nagyhatalom darabokra szakadt, ám mind a három országrészben élők meg tudták őrizni keresztény identitásukat, kultúrájukat, nyelvüket. Sem uralkodó osztálya, sem polgárai, sem a jobbágy-ság nem azonosult a hódítók ideológiájával, vallásával, nem épült be az Oszmán Birodalomba, miként az a balkáni országokkal történt; az alattvalók – persze egyedi esetek mindig akadtak – többnyire félve vagy bátran ellenállva, de mindenképpen gyűlölettel tekintettek a megszállókra. Így az a korszak – a 16–17. század –, amely az európai országokban a demográfiai növekedést, gazdasági fellendülést, új világ felfedezését, vagyis a világ kitágulását, a reneszánsz kultúra virágzását, a keresztény hit megújulását hozta, itt élet-halál harcot termelt. Természetesen, a Magyar Királyság sem maradhatott ki, és nem is maradt ki az európai nagy gazdasági és szellemi áramlatokból, sőt a Hunyadi-kor erős gazdasági-társadalmi-kulturális fejlődése megalapozta az elkövetkező évszázadban is virágzó szellemi és anyagi kultúrát. Erre jól jellemző a következő találó cím: „*Romon virág*”¹

„Az ellenség az országban”-helyzetre kellett berendezkedni; a meglévő gótikus és kora reneszánsz várakat, kolostorokat falakkal és bástyákkal megerősítették, a falusi templomokat, ahol lehetett, védőfallal vették körül. Mivel a védelem fontosabb volt, inkább várakat erősítettek, bár széles körben elterjedt a négy, kiugró sarokbástyás, árkados belső udvarú kastélytípus is, a párkány alatt gyümölcsfüzéres frízzel, főként a Dunántúlon és a Felföldön. Ezek egyik legszebb példánya a sopronkeresztúri Nádasdy-kastély vagy a nagybiccsei Thurzó-vár kettős árkados belső folyósós vára, a loggiákban a magyar királyok és nemesi ősök festett, sgrafittós alakjaival, de a felvidéki fecskefarkos pártázatú kastélyok is szemet gyönyörködtetőek voltak, hasonlóképpen az erdélyi reneszánsz udvarházak.² A védett, zárt városfalak mögé húzódó jómódú polgárok is reneszánsz stílusban építették házaikat.

A társadalom militarizálódott; a nagybirtokosok a kisebb, védelemre szoruló nemesekből, familiárisaikból saját magánhadsereget szerveztek, a végvárok pedig megteltek részben a közép- és kismemesi családok tagjaival, részben a falvak felszakított, gyökerüket vesztett lakóival, részben a társadalom periferiájára szorult hajdúkkal, akik ezerszámra rekrutálódtak, és gyakorta szabad hajdúkként éltek, nem tartozva a „vitézlő rend”-hez. Ám a harcok közepette is folyt tovább az élet; mindenki tette a dolgát...

A magyar királyi udvar ugyan kikerült az ország határán túlra, de a főnemesi várak igyekeztek az elvesztett gazdasági-kulturális központot pótolni; a nagyurak nagy hírű külföldi tudósokkal leveleztek, fiaikat Bécsbe küldték királyi apródnak, birtokaikon iskolát és könyvnyomtató műhelyt létesítettek, ifjakat küldtek külföldi egyetemekre, egyszóval gazdagon támogatták a kultúrát. A megalakuló Erdélyi Fejedelemségben Európa-hírű fejedelmi udvar működött.

A tűzfegyverek elterjedésével a nehézvértezű páncélos lovagok kora lassan lejárt, és mivel a török lovasságot a könnyűfegyverzetű, sisakkal, vékony sodronyíggal, kerek pajzssal, handzsárral, íjjal fegyverzett szpáhik alkották, a magyar nemességnek és a végvári katonaságnak is ehhez kellett alkalmazkodnia: az ellenfél keleti típusú harcmodorához, fegyverzetéhez és ruházatához. Magas sarkú cipővel és csípőben buggyos nadrágban nem lehetett lóra pattanni és harcolni. A dolmányt³ és az arra rávetett mentét vagy hosszabb köntöst a keleti viseletből vették át, bár a letelepedett kunok sokáig őrizték ezt az ősi öltözetet.⁴ A dolmány derékban szabott, addig testhez álló, azon túl bővülő, bokáig vagy a csizma száráig ért, derékban övvel átkötötték, ahogy Batthyány I. Ádám (1610–1659) dunántúli kerületi és a Kanizsa ellen vetett végvidéki főkapitány egészalakos portréján láthatjuk.



1. Batthyány I. Ádám dunántúli kerületi és végvidéki főkapitány egészalakos festménye, 17. század közepe, ismeretlen mester (MNM Történelmi Képcsarnok. Ltsz.: 0569.)

A dolmány a 16. század közepétől többféle szabásmintával is készülhetett: rövidebb alakban, derékon alul rézsútos szabással (csákó-szabású), ujján hosszú „leppentővel” vagy éppen csonka ujjal. Elöl gombok vagy kapcsok tartották össze – ezek kifinomult ötvösremek is lehettek –, és prémmel vagy paszománnyal díszítették. Ebből alakul majd ki a magyar huszárság jellegzetes ruhadarabja, amelyet elől bőséges fémalapú zsinórozás, paszomány díszített – ez a szablyavágások ellen bizonyos védelmet is nyújtott. A dolmány fölött galléros vagy anélküli mentét hordtak, amely az alatta lévőnél hosszabb, a 16. század közepén bő köpönyeg volt, de ez is a lovagláshoz idomult: elől combig ért, hátul a ló hátára borult.⁵ A 17. századtól ezt gyakran vállra vetve, „panyókára fogva” viselték. Mindezek készülhettek posztóból vagy drága keleti selyemből, brokátból, bársonyból, arannyal és ezüsttel gazdagon szöve, hímezve, aranycsipke vagy paszomány rátéttel, belül selyem- vagy szőrmebéléssel. Ehhez hasonló volt a török zubbony is.⁶ Speciális viselet volt a „páncéling”, régiesen „páncéring”, amit rendszerint a sodronypáncél fölé vettek fel. Ilyen vörös selyemből készült, arany- és ezüsthímzéses ing maradt fenn az Esterházy Gyűjteményben – az inget az ifjú nádorfi, a vezekényi csatában hősi halált halt Esterházy László (1626–1652) viselte.



2. Esterházy László „páncélinge”: Borvörös selyematlasz, aranyozott ezüstfonallal hímzett, aranyfonalas vert csipke és paszomány díszítéssel.⁷ (Iparművészeti Múzeum, Esterházy Gyűjtemény. Ltsz.: 52.2370.1.)

A 16–17. században hazánkba bekerült a speciális török díszruha, a kaftán is; a török követek az erdélyi fejedelmek beiktatásakor, a szultáni kinevező okirattal (*athnáméval*) és a megerősítő jelvényekkel együtt „felkaftánozták” nemcsak a fejedelmet, hanem a tanácsurakat is, de a követek más ünnepélyes alkalmakkor is megajándékozták ezzel a ruhadarabbal a tárgyaló feleket.⁸ Mivel ezek igen finom és értékes, arannyal és ezüsttel átszőtt, többnyire gazdagon hímzett vagy rátétes munkával díszített, sokszor a híres burszai vagy isztambuli selyemszövő műhelyekben szőtt anyagból készültek, de a magyarok kaftánként nem használták, átszabták, *megmagyarosították*: dolmányt, mentét vagy akár miseruhát szabtak belőle.



3. Drága selyemtaszából (kemhából), arany- és ezüstfonállal átszőtt, ún. csúcsovális mintázatú török kaftánból magyar módra szabott gyermekemte a 16. század második feléből. A szakma korábban Oláh Miklós esztergomi érsek gyermekmentéjének tartotta.⁹
(Iparművészeti Múzeum, Esterházy Gyűjtemény. Ltsz.: 64.40. Fotó: Kolozs Ágnes)
4. Török kaftánból szabott miseruha hátlapja a 16. század utolsó harmadából. (Iparművészeti Múzeum, Esterházy Gyűjtemény. Ltsz.: 7375, Fotó: Kolozs Ágnes)

Ami az oszmán katonaoöltözetből, lófelszerelésből és fegyverzetből hasznos volt az ellenük való harcban, azt átemelték a gyakorlatba, miként a dolmány és a mente is eredetileg keleti hatású, de később már önállóan fejlődik; mind szabásában, mind díszítésében magyar ruhává válik.¹⁰ A többinek – amit átvettek a viselet- és lakástextíliából – megváltoztatták a funkcióját: például a dívánpárnát is használták, de hintóba tették,¹¹ és a keleti szőnyegre sem térdeltek imádkozni, hanem a falakra akasztották, vagy asztalra terítették, ritkábban a padlóra helyezték. Az erdélyi protestáns templomok tele vannak aggatva értékes 16–17. századi keleti szőnyegekkel.

Mindemellett a keleti textil- és egyéb alapanyagokkal és a török ruhadarabokkal már a hódoltság előtt is megismerkedtek a magyarok, hiszen a kereskedők közvetítették feléjük a török árut.¹² A hódoltság idején pedig a kényszerű együttélés során a török, örmény, zsidó és balkáni kereskedők, valamint a hódoltsági városokban élő török vagy balkáni kézművesek, nem ritkán a várakban élő török katonák közvetítették az ún. török árut. Természetesen a török béketárgyalások során sok portai áru érkezett hazánkba ajándék gyanánt, valamint az itt élő török méltóságok is gyakran küldözgettek a magyar nagyuraknak, főkapitányoknak török árut; minden főúr vágyott „úrnak való portai főlóra aranyos szerzőmostul”, vagy „vezérnek való kerek sátorra”, párducbőrre, török szőnyegre stb. – ezek igen drágák voltak –, miként a bégek, agák díszes magyar páncélra vagy egy pár míves pisztolyra. Míg az erdélyi fejedelmek, főként Bethlen Gábor (1613–1629) és I. Rákóczi György (1630–1648) többször kaptak ajándékba ilyen lófelszerelést, sőt nem egyszer vásároltattak vagy készítetttek ilyen árukat Isztambulban,¹³ addig a nyugat-magyarországi vagy felföldi nagybirtokosok sajátos módon – török rabjaik váltságdíja gyanánt – elégtették ki ilyenféle igényeiket. Batthyány I. Ádám dunántúli kerületi főkapitány 1646-ban egyik ziamet-birtokos¹⁴ foglyától, Pécsi Redzsebtől hatalmas váltságdíjat követelt, a pénzbeli fizetés mellett sok török árut, többek között:

„Úrnak való fő lovat No 2, olyakat pedig, az minemők kedvünk szerént legyenek, s ha olyakat hoz, az melyeket nem szeretnénk, másokat tartozzék helettek hozni. Mindeniken türkises (türkizes) szerszám, kötőfékével együtt, ezüst aranyos¹⁵ legyen, skófiomos¹⁶ caprangok¹⁷ rajtok, ezüst aranyos kármány nyergek¹⁸ kengyelével együtt, az is ezüst és aranyos legyen, kármány formára. Egy-egy ezüst, türkessel (türkizzel) rakott pallos rajtok; aranyas, türkessel rakott szablyát, no 2-t, ez pedig mindenik olyan légyen, az minemőt vezér emberek szoktak lovaikon és oldalakon viselni az császár Portáján.”¹⁹

Váltságdíjként a pénz mellett gyakorta szerepelt „egyéb török partéka”, például „jancsár” patyolat²⁰ vég²¹ számra, skófiomos (aranyfonal), selyemöv, zsinór, paplan, szőnyeg, csizma, kósó, abaposztó stb., ill. a másik oldalon magyar áruk; a rabkereskedelem – mindkét részről virágzott.²²

Visszatérve a férfióltözethez, a mindenkor szűk, testhezálló nadrághoz bőrcapca és rövid vagy hosszúszerű, vastagtalpú csizma tartozott – ezeknek a neve is török eredetű.²³ A dolmány derekán a férfiak övet, fejükön tollforgóval és kócsag, daru, sas vagy kerecsensólyom tollal ékesített süveget hordtak, bal oldalukon az elmaradhatatlan, főnemesek esetében, többnyire drágakövekkel díszes szablya, kezükben a hatalmi jelvényként is használt buzogány.

Ez a 16–17. századi magyar viselet lesz az alapja egyrészt a könnyűlovasok, azaz a huszárok színpompás öltözetének – ezt az európai könnyűlovasság is átveszi –, másrészt a nemzeti ébredés korában, a reformkorban divatba jött ún. díszmagyarnak. Már a 19. század elején is hordták, sőt 1790-ben, a Szentkorona hazahozatalakor a nemesség tüntetőleg abba öltözött,²⁴ de 1830 márciusában, V. Ferdinánd pozsonyi királlyá koronázásán mindenki ebben jelent meg. A bécsi titkosrendőrség már 1825-ben arról írt jelentést, hogy „az Árpádok és a hunok ősrégi viseletének behozatala (...) nem a véletlen műve, hanem holmi gonosz célzattal van összekötve”.²⁵



5. Barabás Miklós: *Divatkép magyar ruhás férfialakkal*, 1846, akvarell. (Kiscelli Múzeum, Budapest. Ltsz.: 5218.)

A 16–17. századi arisztokrata nők ugyan nem idegenkedtek a nyugat-európai spanyol, majd a divatba jött francia viselettől, hiszen az inventáriumokban nem ritkán olvashatunk spanyol köntösről vagy palástról, de a 17. században nagyon divatos lett a magyar szabású női mente és a suba is. Azonban a szoknya és annak felső része korán magyarossá vált; ünnepekre dúsan díszített, derékban ráncolt aljat vettek fel. Anyaguk selyem vagy bársony, az egyszerűbbeké posztó volt. Díszítésük fémfonalas paszomány, hímzés és csipke, gyakran korallal vagy igazgyönggyel kivarrrva,²⁶ amint alább láthatjuk az Esterházy Gyűjteményben ránk maradt, a hagyomány szerint Esterházy Orsika díszruháját. Thurzó Borbála 1612. évi esküvőjére a legdrágább szoknyára való anyag – „virágos vont ezüst” – rőfje²⁷ 23 Ft-ba került, amelyből 18 $\frac{3}{4}$ rőföt vettek.²⁸ Az ingvállon felülre azonos anyagból varrott ún. „magyar váll”-t²⁹ (másként: ruhaderék vagy pruszli), vállfűzőt viseltek, amelyet elől kapcsokkal vagy fűzéssel zártak – miként a neve is jelzi. E fölött női mentét vagy köpönyeget hordtak.³⁰ Elmaradhatatlan volt a 16. században inkább átlátszó fátyolból, recéből³¹ vagy patyolatból készített előruha (kötény), amelynek széléit végig csipke vagy szőrselyem díszítette. A 17. század elején feltűnnek a selyemből készült előruhák, amelyeket arannyal hímeztek, vagy arany- és ezüstcsipkével, rátétes recével díszítettek,³² miként az alábbiakban olvashatjuk Batthyány II. Ferenc (1573–1625) megrendelésében. Ezek lesznek az alapjai a reformkorban szintén divatba jött női díszmagyarnak; a drága selymekből vagy bársonyból készült ruhákat jellegzetes szalagbefűzéssel, buggyos ujjakkal és több méter hosszú uszályal díszítették. Magyaros pártát vagy főköttöt viseltek hozzá az elmaradhatatlan, kisméretű köténnyel és a fejdíszbe tűzött fátyollal.



6. Gróf Esterházy Ferencné Thököly Katalin egészalakos festménye, 1700 körül, ismeretlen mester. (MNM Történelmi Képcsarnok. Ltsz.: 1555.)



7. Szoknya és vállfűző az Esterházy Gyűjteményből: itáliai bársonyból, magyar módra szabott és hímzett díszruha a 17. század közepéből. A domború hímzések virágbokrait tulipánokból, palmettákból³³ és gránátalmából³⁴ mintázták.³⁵ A hagyomány szerint Esterházy Pál első feleségéé, Esterházy Orsikáé, majd a másodiké, Thököly Éváé volt. (Iparművészeti Múzeum, Esterházy Gyűjtemény. Ltsz.: 52.2855. 1–2.)



8. A szoknya hímzsmintája, részlet. (Iparművészeti Múzeum, Esterházy Gyűjtemény. Ltsz.: 52.2855. 1.)



9. Illésházy Gáspár ravatalképe, 1648. A főúr magyar ruhában, dolmányban és mentében fekszik gyönyörű keleti szőnyegen; mellette kétoldalt szablyája és buzogánya, feje alatt úríhímzéses tulipános vánkös. Papucsja és a kezében lévő jellegzetes keszkenő is úríhímzéssel készült. (MNM, Történelmi Képcsarnok, Ltsz.: 30.)

Szembetűnő, hogy mind az ünnepi férfi, mind a női ruhákat és a hozzájuk tartozó kiegészítőket, az ingeket, a kötényt, a kézbe való „keszkenőt”, a díszes lóöltözetet (nyeregtakarót és nyeret), valamint az asztal- és ágyneműket (abroszt, ágyterítőt, ágyfüggönyt, lepedőt, párnahajat), de miseruhát és úrasztalterítőt is, mind-mind jellegzetes, ún. *úríhímzéssel* díszítették. Ezt a magas művészi és technikai színvonalat igénylő hímzést magyarnak nevezzük, és a 16. század második felében alakult ki, amelyet egészen a 18. század végéig alkalmaztak. Főként nagyasszonyaink kastélyaiban, gyakorta az ott nevelkedő leányokkal együtt, hímzőasszonyok vezetésével készítették a kelengyét, és hímeztek bársonyra, selyemre, patyolatra, vászonra, posztóra, bőrre (lótakarók, tarsolyok, nyergek, bőrpapucskok, kapcák esetében), arany vagy ezüst fémfonallal akár pedig selyemmel.³⁶ Az oszmánokkal való kényszerű együttélés során nemes asszonyaink előszeretettel alkalmaztak török rabnőket, ún. bulyákat³⁷ hímzőasszonyokként, akik elfogatásuk után bekerültek az udvarok női részlegébe, és ott hímeztek vagy szőttek. Nem egyszer előfordult, hogy az egyik nagyasszony a másiktól kért kölcsön szépen hímezni tudó török asszonyt. Ekként a virágos itáliai és magyar reneszánsz³⁸ motívumkincsei keveredtek az oszmán-török hímzéskultúrával; egymásba fonódó indás minták, palmetták, a virágszárakon stilizált gránátalma, szegfű,³⁹ tulipán,⁴⁰ rózsa⁴¹ és más virágok díszelnek.⁴² Ahogy azt az Esterházy Gyűjteményben fennmaradt dús hímzésű és „kalárral” (korallal) kivart szoknyán és vállfűzön is láthatjuk. Mind a magyarországi, mind az erdélyi virágos reneszánsz hímzések egyik alapkompozíciója a virágtő, amely az életfa motívumból származik. Igen híres a klasszikus török stílust megjelenítő „négyvirágos motívum”: tulipánt, szegfűt, vadrózsát és jácintot hajtó virágtő, amit gránátalmák, nárciszok és gazdag levézet dúsít.⁴³ Sokféle öltéstechnikát alkalmaztak:⁴⁴ például a kétoldalú, ún. török laposöltést, azaz a „török varrást”, a perzsa eredetű „kazul varrást”, „spanyol varrást” stb.⁴⁵ Közismert, hogy I. Rákóczi

György felesége, Lorántffy Zsuzsanna (1602–1660) fejedelemsasszony udvarában hímzőiskola működött, sőt egyik hímzőasszonyát még név szerint is ismerjük.⁴⁶ Nadányi János, aki egy francia kertészeti könyvet fordított magyarra 1669-ben, a következőképpen fogalmazott a magyar nők virágszeretetről:

„Koronás szekfűt⁴⁷ (...) az asszonyok annyira szeretik az ő szagának gyönyörűsége és színe böcsös volta miatt, hogy minállunk kevesen találatnak, akik az ő kertekben vagy földedényekben ablakonkint szorgalmatos nagy gonddal ne tartsák. Virága néki mindenek felett tekintetes, szaga mint a szegfű, de igen kedves. Melyek közül egynémely biborszínű, más skarlát, némely hófehérszínű vagy különb színnek tekintetes.”⁴⁸

Lippay János⁴⁹ az esztergomi érsek pozsonyi kertjében hatvan különféle, oltott sötétvörös, „*fehér veressel pettyezetett*”, „*királyszínű*” szegfűt említ.⁵⁰ Így nehéz eldönteni, hogy a végrendeletekben és hagyatéki leltárakban olvasható, drága selyemből vagy bársonyból varrott, több generációt is kiszolgáló, értékes „*szekfűszínű*” szoknyák valójában milyen színűek lehettek; feltehetőleg vörös vagy annak valamelyik színárnyalata. Mindezeket a virágmotívumokat az asszonyok, leányok szépen behéímézték a ruha- és házőltözetbe is.

Ismerünk hímzési mintalapokat, amelyek alapján megrajzolták a hímzés mintáit, ezekből azonban csupán nagyon kevés maradt fenn.⁵¹ Az úrihímzés, miként fentebb már említettem, egészen a 18. század végéig, 19. század elejéig fennmaradt, és egyszerűbb formában eljutott a polgárok, de még a paraszti otthonokba is.



10. Perzsa öltéssel és száröltéssel, aranyozott ezüstfonallal és selyemfonallal hímzett terítő Erdélyből, a 18. század elejéről. (Iparművészeti Múzeum. Ltsz.: 8524.)



11. Perza öltéssel és száröltéssel, aranyozott ezüstfonallal és selyemfonallal hímzett terítő Erdélyből, 18. század elejéről. A terítő részlete. (Iparművészeti Múzeum. Ltsz.: 8524.)

Az alábbiakban a Batthyány család levéltárában fennmaradt mintegy ezer darab magyar nyelvű török levél egyikét mutatom be, amely címzésében ugyan Batthyány II. Ferencnek, ám ténylegesen feleségének, Lobkovitz Poppel Évának szólt, és egy volt rabjuk, Besir szpáhi felesége írta, aki a fogságból szerencsésen kiszabadult.⁵² A levél hangvétele szerint Németújvár⁵³ ura és felesége tisztességesen bánhatott a török nővel, aki hazatérte után is kapcsolatban maradt velük – ez mindannyiuknak hasznos volt, üzleti szempontból is.

A levél írója és megfogalmazója egy magyar származású íródeák lehetett, akit talán még gyermek- vagy ifjúkorban hurcoltak el. Az irat írásképe rendezett, a levelet szépen megformált késő humanista betűtípussal vetették papírra. Ugyan a leírt szöveg a török nyelvre jellemző erős lágyítást mutat, például *n* helyett *ny*-t, *g* hang helyett *gy*-t stb. jelöl, de bizonyos szófordulatok, mondások a korabeli magyar beszédre jellemzőek, ezért joggal feltételezhetjük, hogy az íródeák anyanyelve magyar volt. Ilyen, a korabeli beszélt és írott magyarra jellemző szófordulat például „*az édös, szerölmcs asszonyom*”, vagy amikor a török nő leányainak ruhákat kér Batthyánynétól, „*kiből küldhet az édös fia egészségéért*” – ugyanis szokás volt valaki egészségére poharat üríteni, vagy a másik ember egészségére egy jót táncolni. Ezzel az egykori rabnő Éva asszony jóindulatát kérte, amit az Isten fia egészségével viszonz.

A levél fő tárgya a fonás, szövés és hímzés: a török asszony Batthyányné kérésére megírta a nagyon finom len árát, amelyet súlyra mértek, és 2 okát⁵⁴ (okkát) adtak egy aranyért.⁵⁵ Ennyiért vette az ura, Besir szpáhi Pécssett, és feléből küldte a megfont cérnát, feléből a „*huszonöt singre*⁵⁶ *menő keszkenőt*”, amelyek 25 singnyit (kb. 25 darabot) tettek ki. Az asszony azt is megírta, hogy a cérna, vagyis az aranyfonal miszkálja,⁵⁷ egységnyi súlya egy tallér⁵⁸. Örömmel vetet majd Batthyányéknak aranyfonalat a pécsi vásárban az urával, ha megbízható emberrel pénzt küld. Neki nincs aranyszála, ha lett volna, megszötte volna azt is. Viszont, ha a nagyasszony rendel ilyent, elkészíti neki. Amely keszkenőket elküldött, azok mintáját – és itt feltehetőleg azok hímzésére utal – senkitől nem látta, nem másolta, hanem „*csak magamtúl tanultam*”. Beszédesen meg is magyarázza, hogy miért nem másoktól átvett mintákkal dolgozik:

„mert én oly igen szegény nyomorult helyön lakom, itt műköztönk nincsen semmi jónak böcsületi, kiben mű gyönyörködnénk, hanem csak szögénség”.

A hely, ahol a tímáros szpáhi és felesége lakott, valóban szegényes kis palánk volt: a Simontornyai szandzsákban 1565 és 1570 között épült *Hidvég parkana* fából és földből épült erődített hely volt, amelyben 1580 körül közel 100 katona állomásozott, fele-fele arányban előkelőbb gyalogos műsztafiz és lovas, ill. néhány tüzér. Az 1606. évi zsitvatoroki béke után a palánk őrsege jelentős mértékben lecsökkent, bár a 35–40 főt tartalmazó zsoldlistákban csupán a zsolddal fizetett katonák szerepelnek.⁵⁹ A török asszony is érezte a hely szegényes voltát, pedig szépen szőhetett, hímezhetett, ha a kifinomult ízlésű Batthyányné vele dolgoztatott. A török nőt, munkája alapján, a nagyasszony megbecsülhette már rabsága idején is, talán a Frauзимerek (leányasszonyok) belső szobájába is felvitette, hogy ott hímezzen. Bizalmasabb viszonyba került vele, ezért kérhetett tőle szívességet; ruhákat két leánya számára, amiért szép fehér lent és cérnát küldött viszonzásképpen, ingvállhoz vagy inghez „fodorra” valót. Ez készülhetett finom gyolcsból vagy csipkéből.⁶⁰ Az asszony a levél végén, az illő búcsúzás után még hozzátette: amilyen formát – szövés-, ill. hímzési mintát – a nagysága kért, olyant fog teljesíteni.

Sok ehhez hasonló üzletről tudunk az itt élő törökök és magyarok között.

1607 januárjában a pécsi Memi szpáhi, aki levelében igen bizalmasan „barátjának” nevezte a nálánál összehasonlíthatatlanul magasabb pozíciókat betöltő Batthyány II. Ferencet, a tőle kért és kapott 48 sing posztóval elégedetlen volt; egyrészt annak egy sing híja volt, másrészt jobb minőségűt várt volna. Az olyan „*hitvány szőrő*”, hogy ő abból semmit nem csináltathatott háza népének, így el kell, hogy adja – írta.⁶¹ Ahelyett a szpáhi kért

„egy igön jó puskát, minemőt az vitéz katonák szoktak hordozni ló hátán, olyant [!]. Ha mit küld Nagyságod, jót küldjön, hogy az Nagyságod küldöttét, ha ki megláttja [!], meg ne csúfollja [!] nálam! Jóllehet békesség vagyon, de mégis az hová megyök, velem hordozom, mert sok az gonosz embör.”

Batthyány feleségének egy vont arannyal hímzett előruhát kért, amelyet a török tiszt még nem tudott elkészíttetni, mivel a meglévő „vont arany” (aranyfonal) „*semmirekellő*”. Mind a készülő munkát, mind magát a főurat nem kevés dicsérettel – amúgy keleties módon – a következőképpen méltatta;

„Azért ha Nagyságod kérését és intését elmúlathattam volna⁶², másnak ezör foréntért is föl nem fogadtam volna az gondját. Mert oly lesz, oly, hogy embörnek szöme fénye is csak nem vész ki miatta, sok töötgetése⁶³ miatt, kivel embör szöbbit, jobbat nem látott. Minemő lesz, ha megkészöl, kit oda alá⁶⁴ sem tudnának úgy megcsinálni. Bizony Isten tudja, mi nagy költségömre leszön, az melyet [!] köldöttem volt,⁶⁵ annál sokkal jobb és drágább, mert sok költséggel telik be. Nagyságod embörségét tekintvén föl kellött vennöm az gondját.”

Nem lehet pontosan eldönteni, hogy Memi szpáhi mikor küldte meg az elkészült ruhát. Mindenesetre majdnem öt évvel később, 1611 karácsonyán, egy újabb levelében egy ruha elkészítését jelezte Batthyánynak, amelyről azt írta, hogy már régóta kész, de egyrészt nem volt kire bízni – most Varga Bálint veszi gondjaiba –, másrészt az utak sem voltak biztonságosak; a drága holmit nem merte elküldeni.⁶⁶ A ruha ára 300 Ft. A szpáhi azt kérte, a pénzt ugyanazon szolgálóval küldje el, és az úr küldjön „*jó kedvből*”, vagyis ajándékon 6 rőf világoszöld istamet⁶⁷ anyagot. Cserébe ő is mellékel ajándékban egy keszkenőt. Azt is megírta, hogy másnak ezt a nagy szívességet 1000 tallérért sem tette volna meg – ez a mondat jelzesszerű; talán valóban az 1607. évben megígért előruha elkészültéről és elküldéséről van szó.

Láttuk, hogy a hosszúra nyúlt oszmán-magyar kényszerű együttélésnek voltak kevésbé tragikus, kifejezetten gyümölcsöző oldalai is; ilyen volt a kereskedelem és a kulturális egymásra hatások hosszú sora. Azonban a rabszedés és rabkereskedelem, nem beszélve a háborús pusztításokról, falvak elnéptelenedéséről, a lakosság kiirtásáról – mindez az oszmán uralom fajsúlyos, negatív oldalát jelentette. A fentebbi Besir szpáhi feleségének sorsa – levele alapján – jóra fordult; kiszabadult a rabságból, hazatérhetett, és bár otthon semmiféle fényűzésben nem volt része, mégis örülhetett szabadságának, miként egyfelől sok török vagy rác, másfelől sok-sok magyar rab sosem szabadulhatott meg, nem láthatta viszont övéit és szülőföldjét.

Melléklet

Besir szpáhi feleségének levele Batthyány II. Ferenchez Hídvég, 1609. máj. 26.⁶⁸

(Címzés:) „Adassék ez levél az én nagyságos Batany Ferencz (Batthyány Ferenc) Uramnak nagy híven!⁶⁹

Az én éltömig való alázatos szolgálatomat ajánlom Nagyságodnak, mind az édes szerelmes Nagyságos Asszonyomnak! Isten éltesse Nagyságtokat, áldja mindön jó szerencsikvel!

Továbbá megértöttem az Nagyságtok parancsolatját, bátor⁷⁰ nagy örömet szolgállok Nagyságtoknak; az lennek – kérdi Nagyságod⁷¹ – okáját⁷² mint vehetni meg, két okáját megvehetni egy aranyon. Énnéköm az uram két okát hozott volt Peczi olá⁷³ [!] egy aranyon, én abból fontom önnön magam kezével is huszonöt singre menő keszkenőt, az feliből küldtem Nagyságtoknak az cernát. Ha penig az cernának miskalját⁷⁴ kérdi Nagyságod, mint vöhetni meg, az igen szép javának az ára egy tallér.⁷⁵

Hát Nagyságod küldjön pénzt, bizonynal az uram azt mondja, mindjárt olámegyén⁷⁶ [!] az Nagyságod parancsolataiért, meghozza mind az lent, s mind az aranyat. Örömet szolgálom Nagyságodnak, ha nagyobbat parancsolnak is, nagy örömet szolgálom Nagyságodnak! Oly embörtül küldje Nagyságod, ki hamar alájőne, mert mast Pechion⁷⁷ vásár leszön, az uram oda megyön, onnan az szépébe-jovába [!] hozhatna, valamöllyet szeretne. Ha magamnak aranyam volt volna, bizonynal megszűttem volna, s Nagyságodnak mögküldtem volna. Tudja Isten azt, hogy miulta én az rabságból hazaértem, én azulta arannyal nem varrtam, énnékem nincson csak egy vineit⁷⁸ is. Az ki formát küldtem Nagyságodnak, azt én senkitül nem vöttem, sem nem láttam, hanem csak magamtul tanultam, mert én oly igen szegény nyomorult helyön lakom, itt működönk nincson semmi jónak böcsületi, kiben mü gyönyörködénk, hanem csak szögénsig; talám asszonyom őnagysága nem hiszi, hogy annyi arany megyön reája, küldjön őnagysága mérték szörint, én megszövöm, annak utána mérjék meg az övét, lássák, ha igazságot cseleködtem, avagy nem.

Az édös szerelömes [!] asszonyomat rottenetösen kéröm, küldjön az én két leányomnak egy-két ruhának valót; tudom, őnagyságának sok ruhája vagyon olyan, kiből küldhet az édös fia egészségéért. Én is hamar hozatok fejöre lent, szép cernát Asszonyomnak Nagyságának, megküldtem fodornak valót. Isten éltesse Nagyságtokat! Isten velönk!

Datum ex Hidvegi,⁷⁹ Maii 26. die Anno Domini 1609.

Az mőly formákra kért Nagyságtok, formálok magamtól is, jóllehet mast ilyen hamar nem lehetött, mindazáltal el is nem múlatom, hanem annak mög köll lönni, Nagyságtoknak megküldöm.

Beser isz pája, Beser isz pájáné nagy örömet szolgál Nagyságtoknak, a' miben kévántatik.⁸⁰

Jegyzetek

¹ BARLAY Ö. Szabolcs: *Romon virág. Fejezetek a Mohács utáni reneszánszról*. Budapest: Gondolat Kiadó, 1986.

² H. TAKÁCS Marianna: *Magyarországi udvarházak és kastélyok*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1970: 190–191, 218, 236. o. Sopronkeresztúr (Sopron vm.) ma: Deutschkreutz, A.; Nagybicse (Trencsén vm.) ma: Bytča, SK.

A csipkés pártázatú kastélyokra példa: Frics (Sáros vm., ma: Fričovce, SK), Frigyesvágása (Szepes vm., ma: Frydman, PL) stb. Erdélyben pl. Alvinc (Vințu de Jos), Aranyosmeggyes (Medieșul Aurit, RO) stb.

³ Maga a szó is oszmán-török eredetű: dolama, dolmán, dolmány. Lásd: KAKUK Zsuzsa: *A török kor emléke a magyar szókincsben*. (Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 23.) Budapest: Akadémiai Kiadó, 1996: 21, 268–269. o.; PÁSZTOR Emese: *„Portai módi”. Beszélhetünk-e török divatról a XV–XVII. századi magyar főúri otthonokban?* In: J. ÚJVÁRY Zsuzsanna (Szerk.): *Az oszmán-magyar kényszerű együttélés és hozadéka*. Piliscsaba: PPKE BTK, 2013: 121–140., 128. o.

⁴ HÖLLRIGL József: *Magyar és törökös viseletformák a XVI–XVII. században*. In: DOMANOVSKY Sándor /Szerk./: *Magyar művelődéstörténet. III. köt. A kereszténység védőbástyája*. Budapest: Magyar Történelmi Társulat, é. n. (reprint): 359–360. o.

⁵ HÖLLRIGL I. m. 361. o.

⁶ PÁSZTOR 2013. I. m. 128–129. o.

⁷ Az ing leírása: SZILÁGYI András (szerk.): *Esterházy-kincsek. Öt évszázad műalkotásai a hercegi gyűjteményekből*. Budapest: Iparművészeti Múzeum, 2006–2007: 97–98. o.

⁸ KAKUK I. m. 270–271. o.; PÁSZTOR 2013, I. m. 126–127. o.

⁹ NEMES Mihály: *Magyar viseletek története*. Budapest: Méry Ratio, 2002: 44. o. A ruhadarab leírása: SZILÁGYI András: *Az Esterházy-kincstár Esterházy Péter előszavával*. Budapest: Helikon Kiadó, 1994: 87. o.; SZILÁGYI 2006–2007. I. m. 90. o.; A mente anyagának, mintázatának leírása: PÁSZTOR Emese, in: GERELYES Ibolya /Bev., szerk./: *Nagy Szulejmán és kora*. Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum, 1994: 94. o.

¹⁰ H. KOLBA Judit–LÁSZLÓ Emőke–VADÁSZI Erzsébet: *Radványszky Béla és műve a kutatások mai tükrében*. In: RADVÁNSZKY Béla: *Magyar családélet és háztartás a XVI–XVII. században*. I–III., Budapest: Helikon Kiadó, é. n., I. kötet, 293–330, 314–315. o.

¹¹ PÁSZTOR Emese: *„Aranyas bársonypaplan, veres díván szőnyeg és kamuka szuperlát” Textíliák az erdélyi fejedelmek udvarában*. In: UDVARHELYI Erzsébet (szerk.): *Fejedelemszönyvek és a vallásszabadság Erdélyben*. Veszprém: Boldog Gizella Főegyházmegei Gyűjtemény, 2016: 136–151, 143. o.

II. Rákóczi Ferencről tudjuk, hogy vadászatok után, a tűz előtt „törökösen” üldögélt ilyen portai vánkoston. PÁSZTOR 2013, I. m. 133. o.

¹² PALOTAY Gertrúd: *Oszmán-török elemek a magyar hímzésben (184 képpel)*. Budapest: Magyar Történelmi Múzeum, 1940: 16. o.

¹³ PÁSZTOR 2013, I. m. 138. o.

¹⁴ Zíámet- vagy „zaim”-birtok: a török hódoltságban oszmán tiszteknek vagy előkelőbb szpáhiknak kiosztott birtok, amelynek éves jövedelme: 20.000–100.000 akce (400–2000 Ft) között mozgott.

¹⁵ Értsd: aranyozott.

¹⁶ Skófiomos: aranyfonallal szőtt, hímzett, illetve díszített. Skófiomos: vont aranyzál vagy vont ezüstzál aranyozva – ezzel hímeztek.

¹⁷ Caprang, caprag, csáprág: ‘díszes lótakaró’. Skófiomos caprang: ‘aranszövésű, díszes lótakaró’.

¹⁸ Kármány/ kármán formájú: karamániai török-perzsa ízlésben készített, virágokkal kivart áru, ill. jelen esetben nyereg. ZSÁMBÉKI László: *Magyar művelődéstörténeti kislexikon*. (Tudománytár), Budapest: Könyvértékesítő Vállalat, 1986: 225. o.

¹⁹ Egy-egy ilyen „főló” értéke 600 és 1000 tallér (900 és 1500 magyar forint) között mozgott, sőt annál magasabb értéket is képezhetett. J. ÚJVÁRY Zsuzsanna: „Az szegény anyámat immáron teljességessen megemészti az sok siralom.” *A török kori Magyarország élete egy muszlim rab viszontagságai tükrében*. Keletkutatás, 2002–2006, őszi szám, 102–130, 112–113. o.

²⁰ „Jancsár” patyolat: a legfinomabb és egyben a legdrágább vászon, amely fátyolszerűen áttetsző volt. A női ingvállakat és a női keszkenőket ebből varrták. PÁSZTOR 2013. I. m., 122. o.

²¹ Vég: textil hossz mérték, 6–82 m, átlagosan: 28,0 m. BOGDÁN István: *Régi magyar mértékek*. Budapest: Gondolat Kiadó, 1987, 60. o.

²² Vö. J. ÚJVÁRY I. m., passim.; TARKÓ Ilona: *Sarcalku Batthyány I. Ádám idején*. In: J. ÚJVÁRY Zsuzsanna (szerk.): *Batthyány I. Ádám és köre*. Piliscsaba: PPKE BTK, 2013: 155–181. o, passim.

²³ Mind a csizma, mind a csizmakészítéssel kapcsolatos kifejezések – csizmadia, csiriz, szattyán (perzsa átvétel) – oszmán-török eredetű, de délszláv közvetítéssel került hozzánk. KAKUK I. m. 9, 15, 25, 283. o.

²⁴ NEMES I. m. 11. o.

²⁵ TOMPOS Lilla: *A díszmagyar – a magyar díszviselet története*. Mercurius Kiadó: Budapest, 2005, 15. o.

²⁶ H. KOLBA – LÁSZLÓ – VADÁSZI I. m. 317–318. o.

²⁷ Rőf: ulna, 58,3–78,3 cm, gy.: 62,0 cm. A bécsi rőf: 77,76 cm. BOGDÁN I. m. 59. o.

²⁸ Az összeírásban 428 Ft 70 dénár szerepel, bár a helyes szorzási érték: 431 Ft 25 dénár. Gróf Thurzó Borbála menyegzőjére Bécsben vásárolt drágaságok. 1612. március 22. In: RADVÁNSZKY I. m., II. kötet, 74. sz., 143–147. o.

²⁹ RADVÁNSZKY I. m., I. kötet, 92. o.

³⁰ HÖLLRIGL I. m. 374–381. o.

³¹ Rece, recsecsipke: háló, csomózott, négyzetes lyukú csipke, ingvállakat és előkötőket, ágtextília-betéteket készítettek belőle. Ezeket is, az úrihímzéshez hasonlóan, nemesi udvarházakban készítették. KŐSZEGHY PÉTER (főszerk.): *Magyar művelődéstörténeti Lexikon, közép- és kora újkor*, Budapest: Balassi Kiadó, 2009: IX. kötet, 396–397. o.

³² RADVÁNSZKY I. m. 93–94. o.

³³ Palmetta: általában szimmetrikus, stilizált pálmalevél-minta, az ókori világban igen kedvelt díszítőmotívum; az örökkévalóság szimbóluma. Ósi motívumunk a honfoglalás korából az indás-palmettás díszítés. A muszlim díszítőművészetbe perzsa közvetítéssel került, gyakran asszimmetrikus, nagy levelekből áll. In: HOPPÁL Mihály–JANKOVICS Marcell–NAGY András–SZEMADÁM György: *Jelképtár*. Budapest: Helikon Kiadó, 1994: 174. o.

³⁴ A gránátalma a Szentföldről származó növény, szimbolikája igen gazdag: a sok mag miatt a bőségnek, a termékenységnek és egyúttal a megújulásnak, a halhatatlanságnak is a megtestesítője. A középkorban a sokmagvú gránátalmát Szűz Mária erényeivel és mérhetetlen irgalmával hozták összefüggésbe. Mátyás király trónkártyáját is ez díszítette. Keleten a gránátalma-motívum a 16. században terjedt el, és az iszlám kultúra leggyakoribb díszítőmotívumává vált. HOPPÁL–JANKOVICS–NAGY–SZEMADÁM I. m. 75–76. o.

³⁵ A szoknyát és a vállfűzőt az Esterházy-hagyomány Esterházy Pál nádor (1635–1713, nádori méltóságát 1681–1713 között viselte) első feleségének, Esterházy Orsíkának, majd a másodiknak, Thököly Évának tulajdonítja. A kép leírása: SZILÁGYI 2006–2007 I. m. 123–126. o.

³⁶ V. EMBER Mária: *Úrihímzés. A Magyar Nemzeti Múzeum Gyűjteménye*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1981: 15. o., passim.

³⁷ Törökül: *bula*. A török eredetű *bulya* szót a magyarban kétféle értelemben használták: 1. rabul ejtett vagy kótyavetyén vásárolt török nő, aki a háztartásba bekerült, 2. török varró vagy hímző asszony. Mivel ezek a nők finom fehér vászon vagy gyolcs anyagokat szőttek és hímztek, már a 16. század második felében kialakult egy másodlagos jelentése is: finom vászon, patyolat. Így a „bulyavászonból” készült inget „bulyaingnek” nevezték. Használtak „bulya köntöst” és „bulya kapcát” is. KAKUK I. m., 16, 26, 251. o.

³⁸ Vö. BALOGH Jolán: *Az erdélyi renaissance*. Kolozsvár: 1943. I. kötet, passim; BALOGH Jolán: *Az erdélyi renaissance*. Budapest: Attraktor Könyvkiadó, 2018: passim.

³⁹ Szegefű: a világi szerelem és az életöröm jelképe. A kerti szegefű a lovagkorban, a 13. században tűnik fel Európában. Nevének alapja az, hogy alakja emlékeztet a szegre, ill. az Indiából származó, illatos fűszerre, a szegefűszegre. (Szent Lajos király legendájában úgy szerepel, hogy a király nevezte el ekként, aki Tuniszban találkozott a növényvel, amikor seregében pestisjárvány tört ki. A király ezzel gyógyított, de maga is belehalt a betegségbe.) A pestis gyógyítására is használták, ezért pestisfűnek is mondták. Nevezték Szent Lajos-, Nagy Károly-,

Szent László-füvének is. In: RAPAICS Raymund: *A magyarság virágai*. Budapest: Királyi Magyar Természettudományi Társulat, 1932 (reprint, 1986): 174–196. o.

⁴⁰ Tulipán: a magyar ornamentika legkedveltebb virága, motívuma a teljes Kárpát-medencét behálózta. Az életnek, a földön túli életnek a jelképe. Az úrihímzéses úrasztali terítők tulipánjai az örömet, az örökélet reményességét sugározzák. POCSAINÉ EPERJESI Eszter: *Régi magyar úrihímzések*. In: Zempléni Múzsza 2016, №4; Művelődés, 2017 (LXX). június. <https://muvelodes.net/enciklopedia/regi-magyar-urihimzesek>, letöltve: 2022. március 8.

⁴¹ Rózsa: az antik művészetben ez a virág jelképezte a szépséget, a szerelmet, a tisztaságot, a tavaszt és a nyarat. A középkorban Szűz Mária jelképévé vált, innét kapta a nevét a rózsafüzér is. A reformációtól ismeretes az evangélikusok szimbóluma, az ún. Luther-rózsa. Az ötszirmú rózsa jelképezi a hitet. A rozetta a rózsának stilizált formája. In: POCSAINÉ EPERJESI 2017, I. m.

⁴² Lorántffy Zsuzsanna fejedelemasszony és hímzőasszonya, Putnoki Klára úrihímzéses úrasztalterítőről vö: POCSAINÉ EPERJESI I. m.; vö.: POCSAINÉ EPERJESI Eszter–RÁDAINÉ BODNÁR Katalin: *Török hímzésű úrasztalterítők a Sárospataki Református Kollégium Múzeumában*. (A Pataki Iskolamúzeum Gyűjteményei V.); vö.: POCSAINÉ EPERJESI Eszter–RÁDAINÉ BODNÁR Katalin: *„Legyen kedves az Úr előtt ez ajándék...” A Sárospataki Református Kollégium Múzeumának úrihímzéses úrasztali terítői*. Sárospatak: Hernád Kiadó, 2014.

⁴³ Ez a motívum I. Szülejmán szultán (1520–1566) idejében alakult ki, és elnevezése is „négyvirágos stílus”. SZŐKE Ana Maria: *XVII. századi virágtöves hímzések az Erdélyi Nemzeti Történelmi Múzeum Textilgyűjteményében*. In: TAMÁS Edit (szerk.): *Erdély és Patak fejedelemasszonya, Lorántffy Zsuzsanna. Tanulmányok születésének 400. évfordulójára*. (A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetek 41.) Sárospatak: 2000, II. kötet, 147–169., 148. o.

⁴⁴ Ember Mária az úrihímzésben 25 féle öltéstechnikát különböztetett meg. H. KOLBA – LÁSZLÓ – VADÁSZI I. m. 313. o.

⁴⁵ H. KOLBA – LÁSZLÓ – VADÁSZI I. m., 313. o.

⁴⁶ POCSAINÉ EPERJESI Eszter: *A Lorántffy hímzőműhely úrihímzéses úrasztali terítői a Sárospataki Református Kollégium Múzeumában*. In: TAMÁS Edit (szerk.): *Erdély és Patak fejedelemasszonya, Lorántffy Zsuzsanna. Tanulmányok születésének 400. évfordulójára*. (A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetek 41.) Sárospatak: 2000, II. kötet, 141–145, 141. o.

⁴⁷ Régiesen k-val írták a virág nevét.

⁴⁸ Idézi: RAPAICS I. m., 186. o.

⁴⁹ Lippay János (1606–1666): Lippay György esztergomi érsek öccse. Pozsonyi, majd bécsi iskolái elvégzése után belépett a jezsuita rendbe, jeles tudós, filológus, botanikus lett. Ő írta meg az első magyar nyelvű kertészeti szakkönyvet *Posoni kert* címen. A könyv megjelenése: Nagyszombat, 1664. Megjelent reprintben 1964-ben, az Akadémiai Kiadónál.

⁵⁰ RAPAICS I. m., 186. o.

⁵¹ Például Rhédey Júlia hímzsmintái. Vö. PALOTAY Gertrúd: *Régi erdélyi hímzés-mintarajzok*. (Erdélyi Tudományos Füzetek), Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1941, 131. szám.

⁵² Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Batthyány család levéltára, Missiles, P 1314 No. 6593. Besir szpáhi és felesége, Besir „szpáhiné” levele Batthyány II. Ferenchez. Hídvég, 1609. május 26.

⁵³ Németújvár, ma: Güssing, A. A Batthyányak nyugat-magyarországi birtokainak fő központja. Batthyány I. Ferenc horvát-szlavón bán, majd királyi tanácsos 1524-ben kapta birtokadományként II. (Jagelló) Lajos (1516–1526) királytól.

⁵⁴ Oka vagy okka: eredetileg török súlymértékegység = 400 dirham = 1,26 kg. BOGDÁN I. m. 116. o.; KAKUK I. m. 162–163. o.

⁵⁵ Arany forint (dukát): a 16. század elején egy arany még 100 magyar dénárt tett ki, de az arany és ezüst arányának eltolódása következtében 1604 körül egy arany forint 180 magyar dénárt, azaz 1,80 kamarai forintot, 1606-ban 190 magyar dénárt tett ki. Vö. HUSZÁR Lajos: *Pénzforgalom és pénzértékviszonyok Sopronban*. In: DÁNYI Dezső–ZIMÁNYI Vera: *Soproni árak és bérek a középkortól 1750-ig*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1989: 23–63, 51–52. o.

⁵⁶ Sing: ulna, rőf, főként textíliák mérésére használt mértékegység. Általában: 62 cm, a bécsi ennél hosszabb volt: 77,75 cm. BOGDÁN I. m. 59–60. o.

⁵⁷ Miskál, miskál: arab, ill. török súlymérték. Igen értékes áru, igazgyöngy és ezüst vagy aranyból (skófiom) súlymértéke, 4–5 gr. Másik jelentése: aranypénz. HÓMAN Bálint: *Magyar Középkor*. Máriabesenyő–Gödöllő: 2003. (reprint), Apróságok: Miskál. <http://mek.niif.hu/07100/07139/html/0010/0034/0008-3bc.html>. (Letöltve: 2022.03.21.)

⁵⁸ Tallér, ezüst tallér: egy tallér 100 kamarai dénárt, azaz egy kamarai forintot tett ki, míg az 1640-es években 150–155 dénárt ért. HUSZÁR I. m. 54. o.

⁵⁹ Hídvég párkánya Oroza és Siófok között kb. félúton található. A palánkban 1580-ban szám szerint 44 műsztahfizt (előkelő várvédő gyalogost), 3 tüzért és 49 fáriszt (lovast), összesen 96 katonát írtak össze. Egy 1607. évi zsoldlista

szerint – itt csak a zsoldosok szerepelnek – 12 lovas, közöttük egy keresztény rác, valamint 13 azab (gyalogos), közülük 5 keresztény rác szolgált. HEGYI Klára: *A török hódoltság várai és várkatonasága*. (História Könyvtár, Kronológiai Adattárak 9.), Budapest: MTA Történettudományi Intézete, 2007, II. kötet, 1121–1127.

⁶⁰ RADVÁNSZKY I. m., I. kötet, 46. o.

⁶¹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Batthyány család levéltára, Missiles, P 1314 No 30.929. Memi szpáhi levele Batthyány II. Ferenchez. Pécs, 1607. január 28. (Tarkó Ilona átírását használtam fel.)

⁶² Értsd: 'elszalasztottam volna'.

⁶³ Értsd: 'töltögetése, töltöttsége, hímzettsége'.

⁶⁴ Értsd: 'az Oszmán Birodalomban'.

⁶⁵ Értsd: 'a szpáhi előzőleg küldött már ilyen árut Batthyáynak'.

⁶⁶ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Batthyány család levéltára, Missiles, P 1314 No 30.928. Memi szpáhi levele Batthyány II. Ferenchez. Pécs, 1611. december 26.

⁶⁷ Istamet, istamét, stamét: 'jó közepes minőségű posztó'. ENDREI Walter: *Patyolat és posztó*. (Mikrotörténelem), Budapest: Magvető Kiadó, 1989: 226. o.

A stamét rőfje Sopronban 1611-ben 2,51 kamarai Ft volt, míg a legdrágább posztó, a skarlát – az 1630-as években – 10 Ft körül mozgott. DÁNYI–ZIMÁNYI I. m., 366, 360. o.

⁶⁸ A magyar nyelvű levelet doktoranduszaim, Illik Péter és Martí Tibor írták át egy közös program keretében. Az ő átírásukat felhasználtam a levél közlésénél. A levelet a mai központozás és helyesírás szerint írtam át, a tulajdon- és földrajzi neveket azonban eredeti írásformában megtartottam.

⁶⁹ Példaként idézem betűhíven a levélíró címzését annak erős lágyítására, palatalizációjára: „Adasek ez levelj az en nyagysagos Batany Ferencz uramnak nagy hiveny” Egyéb példák: „éltömigy”, „Nyagyságytokat”, „tanuljtam” „sengjre vöhetny meg”, szereljmes stb.

⁷⁰ 'Ámbár.'

⁷¹ A szó után javítás.

⁷² Súlyát; ok(k)a: török híg és száraz súlymértékegység: 1,55 l; 1,16 kg. BOGDÁN I. m., 100. o.

⁷³ Pécs alól.

⁷⁴ Miskál, lásd fentebb.

⁷⁵ Mind a mértékegységből, mind az árából egyértelmű, hogy aranyfonalról van szó.

⁷⁶ 'Alámegyen'.

⁷⁷ Pécsen, Pécssett.

⁷⁸ Mértékegység, nem azonosítható. Vö. BOGDÁN István: *Magyarországi űr-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig*. /A Magyar Országos Levéltár Kiadványai IV/. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1991.

⁷⁹ Hídvég: lásd fentebb.

⁸⁰ Eredeti levél, pecsét nélkül.